

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 1

Haziran-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Kur'ân'da Fıkıh Kavramının Semantik Analizi

Semantic Analysis Of The Concept Of Fıkıh In The Qur'an

YAZAR

Zeynel Abidin ALPTEKİN

Dr., MEB, Öğretmen, abidinalptekin@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6882-969X

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 19.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 11.06.2023

Sayfa Aralığı: 297-320

ÖZET

Bu çalışmada Kur'ân'da fıkıh kavramının geçtiği ayetler araştırılmış ve genel olarak hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kur'ân'da yirmi ayette değişik formlarda geçen fıkıh kavramı akletme, anlama, kavrama, bilme ve idrak etme anlamları için kullanılmıştır. Malum olduğu üzere ilim elde etmek, insan yaşamı için zarurî olan fizyolojik ihtiyaçlar kadar gereklidir. Konu üzerinde hassasiyetle duran Kur'ân, duyu ve düşünce organları zahiren sağlam olduğu halde olumsuz ahlaki davranışları yüzünden anlama melekesi manen körelen inanç tipolojisinden bahsetmektedir. Münâfıklar diye adlandırılan bu kesim için ön plana çıkan en belirgin nitelik, dini anlayış kıtlığına mahkûm olmalarıdır. Bu çalışmada varılan sonuca göre Kur'ân'da fıkıh kavramı, dinde derin anlayış sahibi olma, düşünme, görünenden hareketle görünmeyenin bilgisine varma ve hakikati kavrama anlamları için zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fıkıh, Kur'ân, Kalp, Anlama

ABSTRACT

In this study, the verses in which the concept of fiqh is mentioned in the Qur'an have been investigated and the meanings in which it is generally used have been tried to be determined. The concept of fiqh, which is mentioned in different forms in twenty verses in the Qur'an, is used for the meanings of reasoning, understanding, comprehension, knowing and cognizing. As is known, acquiring knowledge is as necessary as physiological needs that are essential for human life. The Qur'an, which is sensitive to the subject, mentions a typology of believers whose senses and organs of thought are apparently intact, but whose ability to understand is spiritually dulled due to their negative moral behavior. The most prominent characteristic of this group, called hypocrites, is that they are doomed to a lack of religious understanding. According to the conclusion reached in this study, the concept of fiqh is mentioned in the Qur'an for the meanings of having deep understanding in religion, thinking, reaching the knowledge of the invisible based on the visible and grasping the truth.

Key words: Tafsir, Fiqh, Qur'an, Heart, Understanding.

GİRİŞ

Fıkıh, Arapça kökenli bir sözcüktür. Etimolojik olarak bilme, anlama ve idrak etme manalarına gelmektedir. İslâm'ın kurumsal ve kültürel temel yapısının merkezlerinden birini teşkil eden fıkıh kavramı, İslâm öncesi anlam kökenini muhafaza ederek mana genişlemesine uğramıştır. Hz. Peygamber (sav), Sahabe ve Tabiin dönemlerinde genel olarak inanç, ibadet, muamelat ve ahlak konularının genel ismi olarak kullanılmışken zaman içerisinde İslâm'ın ibadet ve muamelata ilişkin hukuki mevzularını ele alan bir ilim dalı halini almıştır. İslâm'ın kişisel ve sosyal hayata dönük şer'i ve ameli hükümlerini delilleriyle bilmeye verilen bir ad olan fıkıh, genel anlamda İslâm Hukuku olarak anılmaktadır. Normal hukukî yapıdan farklı olarak çalışma alanı içerisinde ibadet unsurlarını barındırmaktadır.

Fıkıh kavramı Kur'an'da bugünkü kullanıldığı şekliyle ve ilim dalı adıyla geçmezken ilgi alanı konular ise çokça yer almaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in (sav), “Allah bir kul için hayır dilediği zaman onu dinde fakih kılar” (Buhârî, 1414, Farzu'l-Humus 7, İlm 13, İ'tisam 10; Muslim, 1433, İmaret 98, Zekat 98.100) hadisinden hareketle dinin anlaşılmasını amaçlayan bu ilim dalına rağbet zaman içerisinde çok fazla olmuştur. Bu alanda kütüphanelere sığmayacak denli derin ve kapsamlı onlarca cilt kaynak eserler yazılmıştır. İnsan hayatının ayrılmaz bir parçasını teşkil etmeye başlayan maddî ve manevî bireysel hukuk normları genel anlamda insanlığın ilgi ve dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda İslâm Fıkıhı, konusu itibariyle ilim ehli ve avam tabakasının yabancı olmadığı bir sahadır.

Fıkıh kelimesi, İslâm'ın amelî ve dünyevî yönünü ele almaktadır. Zira İslâm, hayatı bütün yönleri ile kuşatmakta, düzene koymaktadır. Bunun yanı sıra güzel ahlakla beraber insanlığın bütün sorunlarına cevap arayan, çözümler üretme kaygısı güden, insanın dünyevî ve uhrevî hayatıyla ilgilenen ve insanı her açıdan yüceltmeyi hedefleyen bir dindir. İslâm fıkıhı da bu bağlamda insana fayda sağlayacak her alanla ilgili çalışma yürütmektedir. Şurası katidir ki İslâm'ın Kur'an ve Sünnet'le sabit olmuş inanç, ibadet ve muamelat ile ilgili hükümlerinde bir değişme söz konusu değildir ama İslâm'ın sosyal hayata dönük kurallarında zamana ve zemine bağlı olarak birtakım düzenlemeler de gerekebilmektedir. Dolayısıyla İslâm hukuku donuk ve statik değildir. Bunun için içtihat kurumu devreye koyulmuştur. Temel esaslara, Kur'an, Sünnet ve Fıkıh Usulü kaidelerine uygun olmak kaydıyla içtihat kapısı kıyamete kadar açık tutulmuştur. (Ece, 2006,182-183)

Bu çalışmada Kur'an'da fıkıh sözcüğünün kullanıldığı anlamlar analiz edilecektir. Kadim ve güncel tefsir kaynakları ışığında “f-k-h” kökünden türeyen bu lafzın anlam sahası irdelenecektir. Tespit edebildiğimize göre fıkıh sözcüğü ile alakalı ele aldığımız bağlam ve yöntem şeklinde gerçekleştirilmiş ilmî etüt bulunmamaktadır. Bu araştırmada semantik analiz yöntemi çerçevesinde fıkıh kelimesinin Kur'an'da anlam sahası ele alınacaktır. Çünkü Kur'an,

İslâm Fıkhnın temel hüküm kaynağıdır. Bu sebeple araştırma sırasında İslam Hukuku sahasına ilişkin mevzulardan bağımsız şekilde kavram tahlili yapılacaktır.

Kur'ân'da muhtelif yerlerde yirmi defa fiil halinde geçen fıkıh kelimesi, genelde anlama, bilme, kavrama ve idrak etme anlamlarına gelmektedir. Özel olarak münâfikların olumsuz ahlakî tutumlarına dayalı kalplerinde meydana gelen manevî hastalıklar, anlama kabiliyetinin yitirilmesi, devre dışı kalması ve hakikatle aralarına manevî perdenin gerilmesi anlamları için kullanılmaktadır. Bu çalışmada tefsir ve dilbilim kaynakları ışığında “fıkıh” kavramını ele alınacak ve tefsir kaynaklarında hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızda fıkıh kavramının geçtiği Kur'ân ayetleri mevcut tertibe göre sıralanarak incelemeye tabi tutulacaktır. Konu bir makalenin dar sınırları çerçevesinde belirli kaynaklar etrafında gerçekleştirilecektir. Mevzu derin boyutlarıyla ve alanlarında otorite kabul edilen eserler bağlamında araştırılacaktır. Gereksiz ayrıntılara girmeden, fikhî hükümler ve yorumlarla okuyucuyu sıkmadan, amacını doğrudan açıklayan bir anlatım tarzı ile konu özetlenecektir. Bu amaçla kendisinden önce kaleme alınmış ve alanında otorite kabul edilen Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) “*Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*” adlı tefsiri ile Sabûnî'nin (ö. 2021) “*Safvetu't-Tefâsir*”i, temel başvuru kaynaklarımızdır. Konunun günümüze bakan yüzünü en canlı şekilde yansıtmak üzere Seyyid Kutup'un (ö. 1966) “*fi Zülâli'l-Kur'â*”ı, Muhammed Esed'in (ö. 1992) “*Kur'ân Mesajı*” ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından oluşturulan bir komisyon marifetiyle kâleme alınan “*Kur'ân Yolu*” tefsirlerinden istifade edilecektir. Bahsi geçen temel kaynakların dışında zaman zaman güncel dini araştırma ve çalışmalardan da yararlanılacaktır.

1. Fıkıh Kavramı ve Kur'ân'da Kullanıldığı Anlamlar

1.1. Fıkhnın Lügat Anlamı

Fıkıh kelimesi, Arapça “ف - ق - ه” (f-k-h) kökünden türemiş bir mastardır. Sözcük anlamı itibariyle bilgi sahibi olmak, görünenden hareketle görünmeyeni bilmek, bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmak, sözün maksadını anlamak, kendisine hüküm taalluk eden hafi bir manaya muttali olmak, bir şeyi illet ve hikmetiyle kavramak, keskin kavrayış sahibi olmak ve konuşanın sözünden hareketle ne demek istediğini anlamak manalarına gelmektedir (Firuzabadi, ts. 4/289.; Elmalılı, 1979, 3/1994.; Bilmen, ts. 1/13.; Özafşar, 1998, 8.; Arslan, 2004, 6.; Karaman vd., 2006, 185).

Fıkıh kelimesi “علم” ‘alime’ kavramından daha dar anlamlıdır. (İsfahânî, ts., 384). İlim, eşyanın hakikatinin kesin bilgisine sahip olmak demektir. Fıkıh ise bu anlama sürecinin başlangıç düzeyine işaret etmektedir. Fıkıh ve fehm kelimeleri de birbirinden farklıdır. Birinin ne söylediğini anlamaya, sözünü kavramaya ‘fehm’ denir. Söylenenin, olup bitenin 'kühüne vakıf olma', taşıdığı gerçekliği fark etmeye ve onu bütünüyle kavrayıp bir sonuca varmaya ise fıkıh denir. (Karaman, 2023; Ünal, 2007, 472-473.; Ece, 2006, 180).

Dinde kavrayış sahibi olmaktan maksat, dini hükümleri, hedefleri, hükümlerin inceliklerini, fayda ve hikmetlerini, hükümlerin dayandığı temelleri bilmektir. Bu da ancak alanında kendini yetiştirmiş, emek vermiş ve kabiliyetli kimseler yoluyla gerçekleşir.

Hadislerde de ‘fıkıh’ lafzının sözlük anlamıyla ‘fikhü’l-din’ şeklinde özel bir tamlamayla ve İslâmî konularda derin anlayış sahibi anlamıyla kullanıldığı görülür. Peygamber (sav) bu hususta şu teşvik edici beyanda bulunmuştur: “Allah (cc) kimin için bir hayır dilerse, onu dinde fıkıh sahibi (dini hükümleri inceleyen) kılar.” (Dârimî, ts. “Mukaddime”, 34. ; ‘Abdulberr, ts. 1/19).

1. Fıkıhın İstılah Anlamı

Fıkıh kelimesinin kavram olarak anlamı kelimenin sözcük anlamından farklı değildir. Fıkıh, İslâm’ın kişisel ve sosyal hayata dönük şer’î ve amelî hükümleri ayrıntılı delillere dayalı olarak bilmeye ve bu konuyu inceleyen ilim dalına denir (İsfahânî, ts., 341). Ebû Hanife’ye göre fıkıh, ‘kişinin lehinde ve aleyhinde olan hükümleri bilmesi’dir. (Karaman, 2023; İsfahânî, ts., 384; Karaman vd., 185).

“Kendisinden daha anlayışlı kimseye fıkıh aktaran niceleri vardır” (Sicistânî, 2009, İlim, 10.; Tirmizî, 1998, İlim, 7). hadisi, idrak etmeye dayalı bilginin yanında Kur’ân ve Sünnet’e ait bilgilere de işaret etmektedir. İslâm’ın ilk dönemlerinde fıkıh, re’y, fetva, kitap ve sünnet’ten çıkarılan hükümler anlamında kullanılan bir kavramdır (Karaman, 2023; Ece, 2006, 182).

Hicri II. yüzyıla kadar fıkıh, aslî kaynaklardan elde edilen bütün bilgiler için kullanılmaktaydı. Hatta iman ve akaid bahisleriyle ilgili ilim “fikhü’l-ekber”, yani en büyük ilim olarak anılırdı. Daha sonra her ilim dalı müstakil bir yapıya dönüştüğünde fıkıh, dinin hukuk, ibadet ve ahlak yönleriyle ilgilenen, kısaca hukuk alanına ait ilim dalına dönüştü. (Karaman, 2023; Arslan, 2004, 6.; Ece, 2006, 182; Karaman vd., 2006, 185).

İslâm fikhinin günümüzde daha çok kullanılan ismi İslâm Hukuku’dur. Yalnız fıkıh, hukuktan daha şümüllü bir kavramdır. İbadet, muamelat (medenî hukuk) ve ahlak gibi konular, fikhin temel uğraş alanıdır. İleriki süreçte i’tikâdî meseleler fıkıh disiplininin ayrılarak Kelâm ve Akaid ilminin çalışma sahasında ele alınmıştır. (Karaman, 2023; Ece, 2006, 182). Süreç içerisinde ilmihal bilgileri, hukuk ve hukuk usulü (metodolojisi), ekonomi, siyaset, idari işler ve bunlarla ilgili kurumlar hakkındaki hükümler fikhin konuları arasında yer almıştır.

Din anlamında kullanılan ‘şeriat’ kavramı da İslâm Fıkıhı’nın diğer adıdır. Şeriat, İslâm’ın akaid bölümünden sonra ikinci; yani ibadetten ticarete, miras hukukundan şer’î cezalara, ekonomiden vakıf hükümlerine, insan haklarından medeni ilişkilere, ahlak ilkelerinden devletler hukukuna kadar bütün ibadet ve muamelat konularını içerisine alan bir bölümdür. (Karaman, 2023; Ece, 2006, 182-183).

2. Kur'ân'da Fıkıh Kavramı

Fıkıh kelimesi, Kur'ân-ı Kerimde yirmi yerde değişik fiil kalıplarıyla ve hadislerde de ağırlıklı olarak 'sözü tam ve iyi anlamak', bir şeyin hakikatini bilmek ve akletmek manalarında kullanılmaktadır. (Bkz: en-Nisâ 4/78; el-En'am, 6/25, 65, 98; el-A'râf, 7/179; el-Enfâl 8/65; et-Tevbe 9/81, 87, 122, 127; el-Hûd 11/91; el-İsra 17/44, 46; el-Kehf 18/57, 93; Tâhâ 20/28; el-Fetih 48/15; el-Haşr 59/13; el-Münâfikûn 63/3, 7.; el-Kehf 18/93; el-Hûd 11/91; en-Nisâ 4/78.; Abdülbâkî, 2012, 1026.; Hallâf, 1973, 47.; Arslan, 2004 , 6; Ece, 2006, 180.)

Biz Kur'ân'da sûrelerin diziliş sırasına göre fıkıh kavramının geçtiği yirmi ayet üzerinde tek tek durarak, konuya tefsircilerin nasıl yaklaştığını ele almaya çalışacağız.

1. Nisa Sûresi 78. ayetinde ecel vuku bulduğunda üç boyutlu âlemle ilişkinin mutlak surette kesileceği, ölüme çare üretilmeyeceği ve Allah'tan kaçmanın imkânsız hale geleceği ifade edilmektedir. Ayetin sonunda bu hususta diretenlerin anlama kabiliyetinden yoksun oldukları şöyle ifade edilmektedir: *نُصِبْهُمْ حَسَنَةً يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ "أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكُمْ قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا"* *Her nerede olursanız olun ölümü tadacaksınız. Tahkim edilmiş yüksek kalelerde de bulunsanız... Eğer kendilerine bir hayır dokunursa 'bu Allah'tandır' derler. Şayet kendilerine bir sıkıntı isabet ederse 'bu sizin yüzünüzdendir' derler. De ki: 'hepsi Allah'ın katındandır.' Şu topluluklara ne oluyor ki kendilerine bildirilen hakikati kavramaya yanaşmıyorlar?"* (en-Nisâ 4/78.)

Muhammed Esed, ayette geçen "لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا" ifadesini "*kendilerine bildirilen hakikati kavramaya yanaşmama*" biçiminde yorumlayarak, bu vurguyla bilinçli bir eylem iradesiyle kavrayışın sağlanmaması ya da anlamaya yanaşmamanın kastedildiğini belirtmektedir. (Esed, 2001, 1/154). Beyzâvî ve onun tefsirine haşiye yazan Kâdî Şihâbüddîn (ö. 1069/1659), ayetin "فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا" kısmında bahsi geçen topluluk ile ilgili akıl yürütmeyen, düşünme melekelerini devreye koymayan kesim açıklamasında bulunmuşlardır. (Beydâvî, 1995, 3/311-312). Muhammed Ali Sabuni (ö. 2021), söz konusu ayetteki fıkıh kavramıyla anlayış kılığının kastedildiğini, muhatapların anlama kabiliyetinden yoksun oluşlarına dikkat çekildiğini kaydetmektedir. (Sâbûnî, 1981, 1/295).

Tefsir kaynaklarında ilgili kısım, 'ne oluyor ki bu insanlara sözü anlamıyorlar?' şeklinde çevrilmiş ve insanın sebep olduğu fiiller ile ilgili tatmin edici izahlarda bulunulmuştur. İnsanın başına gelen bütün hayır ve şer vakalar Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanın cüz'i iradesine uygun şekilde Allah tarafından yaratılan hadiselerde belirleyici unsur, insanın bilinç ve isteği doğrultusundaki tercihleridir. İnsana tahsis edilen bu nimetler yerli yerinde ve Allah'ın tasvip ettiği şekilde kullanıldığında hayırlı ve faydalı sonuçlar meydana gelecektir. Bu nimetler akıl, irade, bilgi ve gücün yerli yerinde kullanılmasıdır. Buna karşın Allah'ın dilemediği hiçbir hadise gerçekleşmez. Hayır ve şer fiiller, kulun tercihine rağmen Allah'ın dilemesine bağlıdır. Buna karşın imtihan için kullarının dilemelerini kevnî sıfatı gereği yaratmaktadır. Allah'ın razı olduğu hidayet halinin karşısında dalâlet bulunur. Allah'ın takip edilmesini talep ettiği

istikametinin aksi yönünde tercihte bulunan insana ihsan edilen sonsuz ikram ve nimetler yerinde ve doğru şekilde kullanılmadığı takdirde, Allah'ın tasvip etmediği ve sahiplerinin aleyhlerine dönük olumsuz neticeler vuku bulur. Hasılı, hayır ve şerrin hasıl olmasında belirleyici etken insanın bilinçli iradesidir. Bu bilinçli tercih insana ihsan edilen akıl, irade, vahiy ve bilgi sayesinde gerçekleşmektedir. Bu nimetlerden dolayı insan yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmektedir (Karaman vd., 2007), 2/97-98).

Kişi Allah'ın razı olmadığı tutum, tavır ve davranışlar sergilediği takdirde O'nun rahmet ve inayetinden uzaklaşır. Sahip olunan maddî ve manevî nimetler, görünürde ve biyolojik yapı itibarıyla sağlıklı görüldüğü halde her şeyin hakiki ölçüsünün takdir olunduğu İlâhî ölçütler âleminde hakiki fonksiyonu ifa edemez. Somut kıstaslar çerçevesinde varlığının bütün unsurları salim görünen uzuvlar, İlâhî rahmet, bereket ve inayetten yoksun kalabilir. Buna sebep olan etkenler kişinin inanç, ibadet ve ahlak sahasında benliğini ve yüreğini hak ve hakikate kapatması nedeniyle asıl sevk ve irade sahibi Allah'ın rahmet ve inayetini sınırlamasıdır. *“Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size doğru ile yanlışı ayırma kabiliyeti verir”* (el-Enfâl 8/29).

Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Seyyid Kutup (ö.1966), ayetin bağlamının genel olarak Münâfikların fiillerinden bahsettiğini, bu ayette ikiyüzlü kesimin karakteristik tavırlarının üzerinde durulduğunu hatırlatarak, burada geçen fıkıh kavramının 'sözü anlamaya yanaşmama' olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. (Kutub, ts., 2/719).

Genel olarak Nisa Sûresi 78. ayette geçen fıkıh kavramıyla bilinçli olarak Allah'ın emir ve yasaklarına karşı çıkanların kalplerinde meydana gelen mühürlenme, manevî engel ve algı kilitlenmesi dolayısıyla sözü anlamama, kavrayış noksanlığı ve düşünememe sorununun doğduğu dile getirilmektedir.

2. En'am Sûresinde geçen fıkıh kavramı türevleriyle beraber üç ayette zikredilmektedir. Bunlardan ilki 25. ayette şu şekilde geçmektedir:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمَةً لَا يُؤْمِنُ بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Onlardan öyleleri var ki seni dinler görünürler ancak kalplerinin üstünde hakikati anlamaya engel örtüler koyduk. Kulaklarına bir ağırlık yerleştirdik. Hakikati bütün açıklığı ile görselerdi bile inanmazlardı. Hatta öyle ki hakikati inkâra şartlanmış olanlar seninle tartışmaya geldiklerinde: ‘bunlar geçmiş zamanın hikâyelerinden başka bir şey değildir’ derler.” (el-En'am 6/25).

İnanmamakta ısrar edenleri gurur, kibir, bencillik, ihtiras gibi kötü huylarla sihir, hurafe ve şirk gibi bâtil inançlar kuşatmış ve ruhlarını kirleterek fitrî tabiatlarını bozmuştur. Bu şekilde ruhları kararmış insanların, zihin disiplinleri, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma yetenekleri ilâhî kanun uyarınca kaybolmuştur.

İnsan saf ve temiz bir fitrat üzere yaratılmış, her türlü hak ve hakikati kabule hazır halde dünyaya gözlerini açmıştır. Buna karşın maddî ve manevi birçok etken onun düşünme kabiliyet ve biçimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, Allah'a çeşitli varlıkları eş koşarak tabiatın eşsiz ahenk ve dengesini fark etme duyularını yitiren müşrikler, inançsızlığı yanlış tutumları sonucu seçmişlerdir. Gerçeği kabullenme yatkınlıkları olumsuz duygu ve düşünceler, içinde doğdukları sapkın sosyal ve kültürel ortam ve sorgulama yeteneklerini yitirmelerine yol açan cehalet dolayısıyla aslî işlevini yitirmiştir. Bu şekildeki sapkın inanca mensup topluluklar, sağlıklı değerlendirme ve muhakeme etme kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. Kulakları olduğu halde hakkı işitmez, gözleri tıbben sıhhatli olmasına karşın gerçeği fark etmez ve kalpleri herhangi bir hastalıkla müptela değilken hakikati kavramaz. Onlar için yanlışlar doğru, çirkinlikler güzel görünmeye başlamıştır. Bu manevi hastalıkları işledikleri çirkin fiiller, bencil duyguları, önyargıları, inatları ve taassupları sonucunda meydana gelmiştir. Bundan dolayı sakat inanç, yanlış tutum ve davranışlarının sorumluluğunu taşımaktadırlar (Karaman vd., 2006, 2/389-390).

Esed, Bakara Sûresi 7. ayetteki tefsirine atıfla, görünür âlemde duyuları sağlam olmasına karşın müşriklerin melekût âleminin ses ve hissiyatını işitmemelerinin temel sebebini kalplerinin mühürlenmiş olmasına bağlar. Batıl inançlara gönlünü açan ve benliğini hakikatin sesine kapatan kişinin, hakikati kavrama yeteneği zamanla kaybolur ve anlama fonksiyonunun temel mekânizması olan kalp işlevini kaybederek varlık sahnesinden çekilir (el-Bakara 2/7). Kâinat yaratılmadan önce tabiata yerleştirilen evrensel yasalar gereği, her türlü hal ve hareketin asıl faili ve yaratıcısı Allah olduğu için mühürleme O'na izafe edilmiştir. Buna karşın bu tutum ve davranışlar, insanın hür iradesinin neticesinde vuku bulmuştur. İnsan önceden takdir olunan bir yaşam tarzını zorunlu olarak tercih etmemektedir. Kur'ân'da vazedilen temel yasaya göre, ahirette acıklı bir azaba uğratılacak inkârcılar, bu dünyada bilinçli bir şekilde hakikate karşın kör ve sağır kesilmişlerdir. Benzer şekilde bu dünyada dürüst ve erdemli davranarak mutluluk ve huzuru elde edenler, öteki âlemde de ebedi sevinç ve huzur yurdu cennetle mükâfatlandırılacaklardır. (Esed, 2001, 1/5-6.) Esed'e göre bu ayette anlamaya engel olan durum, inkâra şartlanmış olanların irade ve fiillerine karşılık Allah'ın kendilerine uyguladığı manevi yaptırımıdır.

Müfessirlere göre müşrikler bilinçli tercihleri ve olumsuz davranışları yoluyla hakikate sırtlarını dönmüşlerdir Bundan dolayı Allah anlama kabiliyetlerini ters yüz etmiştir. Bu ayetin tefsiri mahiyetinde Kur'ân'ın bir kısım ayetlerinin bir kısmını tefsir ettiğini vurgulamak üzere Bakara Sûresi 7. ayetinde geçen *حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ* 'Allah onların kalplerini mühürledi' ifadelerini tevillerine dayanak kılmışlardır. (Beydâvî, 1995, 4/62-63.; Kutub, ts., 2/1024).

Hülasa; bu ayette fıkıh kavramı yine anlama kabiliyeti manasında kullanılmıştır. Burada anlamaya olumlu ve olumsuz yönde etki eden unsur, bilinçli tercihle gerçekleştirilen fiillerdir.

3. İman, kalbi bir tasdik olduğu halde hakikatin bilgisine sahip olmayı kapsar. Vahiy yoluyla varlığın gerçek bilgisiyle tanıştırılan insan, inandığı değerler manzumesini de kendisine tahsis

edilen bilgiler yoluyla elde edebilir. Yeryüzündeki her varlığın sırrına ermek ve sağlanan imkân ve nimetlerden istifade etmek, ihsan edilen bilgi sayesinde gerçekleştirebilir. İnsan anlam ve değerini de bilgi sayesinde korur, geliştirir ve kemale erdirir. Buna karşın bilgiyi elde etme kabiliyeti körelen bir insanın kabuktan öteye geçmeyen varlık hakkındaki öngörüsü, eşyanın derinliklerinde saklı anlam katmanlarını keşfetmeye güç yetiremez. Konuyla ilgili bu hakikate temas eden ayet, bilgiyi maddî ve manevî bütünlüğü çerçevesinde ele almayı salık verir.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ سِيعًا وَيُنزِقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ أَنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

“De ki; ‘O size üzerinizden ve ayaklarınızın altından azap göndermeye kadir. Sizi topluluklar haline getirip aranızda birbirinizin üzerine kötülükle salan O’dur. Bak iyice anlasınlar diye ayetleri nasıl her yönüyle açıklıyoruz!’” (el-En’am 6/65).

Bu ayette geçmiş kavimlerin başına gelen helak edici olaylar özlü bir biçimde anlatılarak hem bu dünyada hem de öteki âlemde karşılaşılabilecekleri akıbetler hakkında inkârlarında ısrar edenlere anlamaları için bir uyarı, inananlara da açıklayıcı bir izah yapılmaktadır. (Beydâvî, 1995, 4/163-164.; Sâbûnî, 1981, 1/397). En’am Sûresinde yer alan diğer iki ayette olduğu gibi bu ayette de fıkıh kavramı sözü anlayıp kavrayabilme anlamında kullanılmıştır.

4. “O sizi tek canlıdan var eden ve size bir (yeryüzünde belli bir süre) yerleşme ve (ölümden sonra) bir dinlenme (vaadi) tayin etmiştir. Biz ayetleri kavrayabilecek insanlar için açık ve anlaşılır kılıyoruz.” (el-En’am 6/98).

Allah, sırları ve incelikleri kavrayabilecek kimseler için ayetleri açık ve anlaşılır kılmıştır. İnsanın yaratılış evreleri ve ihtiva ettiği insicamın akıllara durgunluk verecek düzeyde harikulade olduğunu vurgulamak amacıyla يَفْقَهُونَ ‘iyice anlarlar’ lafzını kullanmıştır. Yıldızlarla ilgili يعلمون sözcüğünün ifade edilmesi, onların açık ve net görünmeleri sebebiyledir. Görünenden hareketle görünmeyene ulaşma, akıl yürütme ve düşünme ameliyesi söz konusu olsaydı يَفْقَهُونَ ifadesi kullanılırdı. (Sâbûnî, 1981, 1/408).

Bu ayette yaratılışla beraber derin anlayışın zikredilmesi, bu mucizeyi fark edebilmek için anlamının şart olduğunu idrak ettirmek içindir. Duyu organları manevî olarak örselenmiş olanlara her ne örnek verirseniz verin anlamayacaklardır. (Kutub, ts., 2/1158)

En’am Suresi 98. ayette de diğer ele aldığımız ayetlerde olduğu gibi fıkıh kavramı hakikati kavrama ve derin anlayış anlamında ele alınmıştır.

5. وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِحَبَّتِكُمْ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“Şüphesiz ki Biz cehennem için kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu görmeyen ve kulakları olduğu halde duymayan insanlardan ve cinlerden bir çok kişiyi ayırdık. Hayvan

sürüsü gibidir bunlar, hatta doğru yolu kavramakta onlardan daha aşağı katmandadırlar. Körcesine dalıp gidenler işte bunlardır.”(el-A’raf 7/179).

Kur’ân, kalpleri olduğu halde Allah’ın ayetlerini anlamayanların (fihketmeyenlerin) cehennemlik olduğunu belirtmektedir. Bu, inkârcı kimselere ait bir sıfattır. Onlar, Allah’ın insanlara gönderdiklerini anlayıp iman etmezler.

Ayette geçen *يفقهون* ifadesi derin anlamlar ihtiva etmektedir. Kur’ân öncesi Arapça’da kalp kelimesi çoğunlukla ‘insanın kavrama, bilme ve algılama, sağlıklı hüküm verme yeteneği ya da öz itibarıyla akıl’ anlamında kullanılırdı. (Karaman vd., 2006, 2/629) Daha başka ayette geçtiği üzere burada da aynı anlamla iştilal etmiştir. (Bkz: Âl-i İmrân, 3/151; el-Enfâl 8/121; el-Hac 22/46; ez-Zümer 39/45; en-Nâziât 79/8.) Akıl ile birlikte zikredilen göz, kalp ve kulak kavramları, insanın duyma (his), algılama, düşünme, kavrama, bilme gibi beşeri bilgiye, tefekküre ve imana götüren temel insani yeteneklere temas etmek içindir. Bu açıdan fıkıh kavramı burada sıradan bir anlama ameliyesinden ziyade ‘bir şeyin mahiyetini temelden ve doğru olarak anlayıp kavramak’ manasını ön plana çıkarmak için ifade edilmiştir (Karaman vd., 2006, 2/629-630).

Kur’ân-ı Kerim’de insanın harekete geçirilmeye, verimli ve faydalı kılınmaya çalışılan en önemli özelliği aklıdır. İnsan akıl sayesinde düşünen ve bilen bir varlık hüviyetine büründürülmüş ve bundan dolayı varlıkların en üstünü kılınmıştır. Akıl kelimesi isim olarak geçmese de akılla aynı anlama gelen fiil kalıplarıyla birlikte kırk dokuz ayette geçmektedir. Bu kavramla Kur’ân akletmeye, aklını kullanmaya, düşünüp taşınmaya ne kadar değer verdiğini gösterir. Akıl kelimesiyle birlikte âyetlerde geçen kalb, fuâd, lüb ve basiret kelimeleri de düşünme ve bilme melekelerini dile getirir. Ayrıca nazar, re’y, tedebbür, tefekkür, i’tibar, zikir ve tezekkür mastarından türetilen fiillerle insanın zihni kabiliyetini doğru ve verimli bir şekilde kullanmasının gerekliliği çokça vurgulanmaktadır. Söz konusu kavramlarının geçtiği ayetlerde daha çok insanın deruni, vicdani âlemine ve gönül dünyasına hitap edilmiş; insanı görünür varlıklardan görünmeyene, en basitinden en karmaşığa değin bütün varlıklar üzerinde düşünmeye ve ibret almaya davet söz konusudur. Bu sayede insanın dünyaya gelişinden ahiret âleminde konaklayacağı mekâna değin bütün hususları ele alması öğütlenmiştir. Bütün bunlara karşın hakikatleri, iyilikleri, güzellikleri görmek, işitmek ve anlayıp kavramak için yaratılan akletme melekesini yaratılış amacına uygun ve doğru şekilde kullanmadıkları için kendilerini bekleyen acıklı bir akıbet hazırlık mahiyetinde inançta sapkınlık gösterip yanlış iş ve davranışlarda bulunurlar. A’raf Sûresi 179. ayette öncelikle Hz. Peygamber (sav) döneminde yaşayan müşrikler tehdit edilse de ayetin uyarısı evrensel ölçekte anlam ve uyarılar içermektedir. (Karaman vd., 2006, 2/639-630).

Allah Teâlâ, insanlarla birlikte akıl sahibi olmaları hasebiyle işledikleri fiillerinin yükümlülüğünü taşıma özelliğiyle yaratılan "cinler" için de cennet ve cehennem yaratıldığını, buna sebep teşkil eden unsur olarak insanlar gibi cinlerin de yükümlülük ve sorumluluğun temel kaynağının akıl ve irade yeteneklerini doğru ve yerinde kullanmamaları olduğunu

belirtmektedir (el-En'âm 6/100). Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerin genel mefhumunda kullardan bazı özellikleri kuşanmaları istenmektedir. Olayların somut ve algılanabilen özelliklerinin ötesindeki hikmetleri kavramak, kâinatın ve yaşamın görünen yüzünün ardındaki kuşatıcı anlama erişmek ve bu ilmi seviyenin değerini bilme şükrünü eda etmek talep edilmektedir. Bu şuur ve bilinç sahipleri kalplerini küfürden, nifaktan, bâtıl inanç ve hurafelerden arındırarak sahil bir imanı kuşanırlar. Aksi takdirde İslâm'dan önce olduğu gibi günümüzde de sıkça örneklerine rastlanılan anlamsız ve sıradan varlıklara kul olma kaçınılmaz olacaktır. Bu tür tutum ve tavırlar insan haysiyet ve kıymetini derin seviyesizliklere sürüklerler. İnsan bu durumda kendisini yalnız Allah'a kul kılıp yalnız O'ndan yardımını dileyerek kurtarabilir (el-Fatiha 1/5). Kişinin kalbini ve zihnini Hakk'ın rızâsına aykırı, insanın ruhunu kirleten duygu ve düşüncelerden temizlemesi; hayatını lekeleyen, Allah ve insanlar katında itibarını düşüren her türlü kötü ve çirkin işlerden uzak durması akli ve bilgi kaynaklarını doğru kullanmasına bağlıdır. Evrendeki düzen ve işleyiş ile insanlar arası ilişkilerdeki hassas denge Allah'ın yasaları uyarınca gerçekleşmektedir. Sözlü ayetlerle birlikte sözsüz ayetlerin nazarıyla kâinata ve insan ilişkilerindeki düzenin arka planına dikkat kesildiğinde bütün boyutlarıyla insanî, toplumsal ve evrensel ölçekte yakalanan başarıların, Allah'ın yeryüzüne yerleştirdiği yasalara uygun şekilde hazırlanmaya ve birikimli olmaya bağlı bulunduğun anlaşılacaktır. Bilme ve kavrama melekesi doğru ve yerinde kullanıldığında bütün varlık ve hadiselerin anlam ve hikmetleri kavranacak, dünyevî ve uhrevî hayat için hayırlı sonuçlar elde edilecektir. Kalp güzel duygu ve düşüncelerle donanacak, hayat iyi ve yararlı davranışlarla huzur limanına dönüşecektir.

Biyolojik olarak diğer varlıklarla eşdeğer bir yapıya sahip insanı ayrıcalıklı ve üstün kılan niteliği, bilgi elde etme, muhakeme kurma ve tasarlama kabiliyetiyle donanmasıdır. İnsan varlığını anlamlı ve önemli kılan anlama ve kavrama melekesi, biyolojik yeterlilik kadar metafizik âlemle de ilişkilidir. Bu üst düzey imkân doğru, yerinde ve etkin bir şekilde kullanılmadığında anlam ve amacını yitirmektedir. A'raf 179'da söz konusu kabiliyeti doğru kullanmayanlar hayvan sürülerine benzetilmiş, hatta onlardan daha şaşkın, daha akılsız oldukları ifade edilmiştir.

Hayvanların duyu organları bulunmasına karşın bu uzuvların elde ettikleri verileri işleme, bilgi üretme, muhakeme kurma ve bilinen öğelerden hareketle bilinmeyene ulaşma gibi akli ve zihinsel faaliyetler gösterme imkânları yoktur. Akıl sahipleri elde ettikleri doğru bilgiyle kişiliklerini sahil bir inanç, başarılı ve mutlu bir yaşam ve doğru davranışlarla kemale erdirebilirler. Bu imkân ve üstün kabiliyet etkin ve verimli bir şekilde değerlendirilmediğinde, sahibini hayvanlardan daha aşağı bir konuma sürükleyebilmektedir. Üstün yaratılış özellik ve kabiliyetlere karşılık, kendisine hizmet etmek ve yaşamsal gereksinimlerini karşılamak üzere yaratılan varlıklarla eşdeğer hatta daha aşağı bir konuma sürüklenmek, varlıklar hiyerarşisine ait düzen ve dinamiği alt üst etmek demektir (Karaman vd., 2006, 2/630-631).

İnsanın dinî hayatını ve değerler dünyasını konu alan düşünce ve inanç sistemleri, ilk etapta

olumlu ahlaki tutum ve davranışların yerleşmesini esas alır. Mükemmel yapı ve düzeniyle evren, yeryüzünü imar ve ihya etme mükellefiyeti ile yaratılan insanın hizmetine sunulmuştur. Maddî ve manevî kalkınmayı ayrılmaz bir bütün kabul eden İlâhî hikmet, ilim ve ahlakla donanmış üstün bir şahsiyetin göstereceği gayretle her türlü gelişim ve dönüşümün gerçekleşebileceğini belirtir. Bünyesinde barındırdığı olağanüstü sistem ve mekânizmayla adeta küçük bir evren rolündeki insanın, sahip olduğu imkân ve donanımları körelterek akılsız ve niteliksiz hayvanlarla ortak bir konuma sürüklenmesi, aklî yeteneğin usulüne uygun kullanılmamasının sonucudur. Bu durumdaki insan akıl ve kalp cevherleri yerine duygu ve tutkularının tesiriyle hareket ediyor demektir. Bu durumdaki insan, aklının kontrolünü kaybetmiş, güdülerinin hâkimiyetine girmiştir. Böyle bir durumdaki insan gerçekte, hakikî huzur ve mutluluk kaynağını ötelemiş, daha aşağı seviyedeki varlıkların hareket tarzını taklit ederek varlığının değer ve kıymetini yitirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm konuyla ilgili çeşitli vesilelerle bu tür durumlara karşı hazırlıklı olmak ve tedbir almak için iki imkâna sarılmayı salık vermiştir: Vahiy ve akıl (Karaman vd., 2006, 2/ 631-632).

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) bu konudaki İslâmî yaklaşımı şu şekilde özetlemiştir: Allah, kullarına iki elçi göndermiştir. Bunlardan biri içimizdeki akıl elçisi, diğeri de haricî âlemdeki elçiler olan peygamberlerdir. Hiçbir insan öncelikle içindeki elçiden yararlanma düşüncesini pratiğe dönüştürmezse, haricîteki elçiden yeterli oranda faydalanamaz. Bu durumda akıl, peygamberin öğretilerinin doğruluğunu insana öğretir. Özetle akıl yönetici, din yol göstericidir. Akıl olmadan din varlığını sürdüremediği gibi din olmaksızın da akıl doğru istikameti takip edemez. Konuyla ilgili Allah şu çarpıcı teşbihte bulunur: “İkisinin birleşmesi ışık üstüne ışıktır.” (İsfahânî, 1980, 124.; en-Nûr 24/35).

Konuyla ilgili açıklamalardan yola çıkarak, tefsiri yapılan A'raf Sûresi 179. ayetinde geçen fıkıh kavramı, derin anlayış ve kavrayış manasında kullanıldığı görülmektedir. Aklını kullanmayan insanların hayvanlardan hatta onlardan bile daha aşağılık bir derekedeki varlık sınıfına dönüşmektedir. İnsanı insan yapan temel unsur düşünme ve anlama kabiliyetidir.

6. İnsanı yeryüzündeki varlıkların en şerefli konumuna erişmesine imkân tanıyan bilgi elde etme kabiliyeti, aynı zamanda en üstün güç özelliğine sahiptir. Eşyanın derin bilgisini keşfeden insan, her türlü imkân ve kabiliyeti uhdesinde barındırır. Bu nitelikleri kuşanmak sarsılmaz bir imana erişmek, derin anlayış sahibi olmak, istikrarlı gayret göstermek ve olumlu ahlaki nitelikleri karaktere yansıtmakla mümkündür.

أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ “Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur.” (el-Enfâl 8/65).

İnkârcılar anlamayan ve cahil bir grup oldukları için Allah'ın hikmetini anlayamaz, zafere götürecek sebep ve araçları kavrayamazlar. Onlar inancsız ve sebebini bilmeksizin savaşırlar. (Sâbûnî, 1981, 1/514.) Ahirete inanmadıkları için Müminlere özgü coşkuya ve

kendini adama duygusuna ulaşamamışlardır. İnkarcılar bu duruma manevî yahut ruhi plandaki sağlıkları ve körlükleri yüzünden düşmüşlerdir. (Esed, 2001, 1/338). Allah'ın yardım ve desteğini arkasına alan bir topluluk gözünü tehlikeden sakınmaz (Beydâvî, 1995, 4/502-503). Bu iman ve bilinç insanların gücüne güç katar, hatta on katına çıkarır, aynı şekilde bu duygular azaldıkça güç ve kuvvet azalır. (Karaman vd., 2006, 2/708.)

Ayette geçen *يَفْقَهُونَ* ifadesi anlayış, kavrayış ve derin bilgi olma anlamında kullanılmıştır. Kavrayışın fizik ötesi âlem ile ilişkisi olduğu gibi insanın bu dünyadaki moral ve coşkusuna kattığı güç ile ilgili olduğu görülmektedir.

7. *فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ* Allah'ın resulünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler, üstelik 'Bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır' anlayabilselerdi!' (et-Tevbe 9/81).

Kur'an'da Tebuk Seferi sırasında Müslümanlar, Münâfiklara kendileri ile beraber yola çıkmaları yönünde çağrıda bulduklarında, yazın sıcaklığını bahane ederek gazveye katılmak istemedikleri aktarılmaktadır. Münâfikların fark edemedikleri bir gerçek ayette zikredilmektedir; yazın sıcaklığı cehennemden sıcaklığından daha şiddetli değildir. Bu ayetten yola çıkılarak kalpleri mühürlenmiş ve anlama kabiliyetleri işledikleri çirkin fiiller yüzünden kısıtlananlar görünene takılır, görünenin ve hissedilenin ardındaki asıl gerçeği göremez ve fihhedemezler.

Gerçek fikh sahibi, yazın sıcaklığında yandığında cehennemden sıcaklığını hatırlar ve Allah'ın emrini yerine getirmeye uğraş gösterir. Kışın soğuğu, düşmanın gücü, dünya hayatının geçimlikleri, dünya hayatında karşılaştığı zorluklar veya ulaştığı nimetler hep gerçek soğuğun, nimetin, hayatın ve zorluğun birer basit örneğinden veya göstergesinden başka bir şey değildir. Bu göstergeleri görenler gerçeğe ulaşarak, görünene takılıp kalmazlar. İşte bu anlayışa Kur'an fikh demektir. (Ünal, 2007, 471-473.) Zemahşerî (ö. 538/1144) bu ayetle ilgili en çarpıcı şu yorumu yapar: 'Bu cümle (sıcakta sefere çıkmayın) onların cahil olduğunu ifade eder. Çünkü bir kimse bir saatlik bir meşakkatten korunur da bu yüzden ebedî meşakkate düşerse, o kimse bütün cahillerden daha cahildir.' (Zemahşerî, ts., 3/85).

8. Kur'an, ahiret yurdunun ebedî saadet ve huzur dolu cennetlerine nail olmayı sağlayacak fizik ötesi âleme ilişkin anlama ve algılama problemini fikhî kabiliyetinin yoksunluğuna bağlamaktadır. Konuyla ilgili ayette, Tebuk Gazvesinin yaz mevsiminde bir ay sürecek çöl yolculuğunu göze alamayan ve maddî getiriler bağlamında uzak bir ihtimal gören Münâfikların, çeşitli bahaneler ileri sürerek seferden geri durdukları belirtilir. Kısa vadeli ve neticesi meçhul bir rahatlığı, ebedî ve sınırsız ahiret saadetine tercih etmişlerdir. Zaman ve mekânla sınırlı perspektifleri uyarınca öngördüklerinin kısa vadeli, geçici ve sınırlı olduğunun idrakine erişememişlerdir. Bu inanç grubunun tam karşısında yer bulan Mü'minler ise dünyanın belli bir süre ile sınırlı ve kısa vadeli zahmetini ahiret yurdunun ebedî ve hesapsız nimetleri uğruna feda

etmişlerdir. Mü'minlere göre ahiret yurdunun tarlası konumundaki dünyada ilâhî amaçlar doğrultusunda çekilen her çile, Allah'ın indindeki makam ve derecelerin yükselmesine bir vesiledir.

Ayette kalpleri hastalıklı münâfikların çirkin emel ve niyetlerinin hak ve hakikati anlamalarına set çektiği vurgulanmaktadır. Bundan hareketle hak ve hakikati idrak etmeyi sağlayan kalpleri manen işlevsizleşmiştir. Görünürde daha üst düzeyde siyasal ve ekonomik strateji ile hareket ettiklerini sanmalarına karşılık hüsrânın en acıklısına mahkûm olmuşlardır. Kur'ân bu dar ve sorunlu bakış açısını anlayış kapasitesinin yitimi şeklinde لَا يَفْقَهُونَ 'anlayamıyorlar' ifadesi ile beyan etmektedir.

“Onlar da savaşta (gitmeyerek Medine’de) geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Onların kalpleri mühürlendi ve artık anlayamıyorlar.” (et-Tevbe 9/87).

“Anlamama” fiili kalbin mühürlenme olayına bağımlı kılınarak ikisi arasındaki ilişki gösterilmek istenmektedir. Burada edebî sanatlardan istiare kullanılarak, hakikati inkârâ şartlanmış olanların kalplerinin sapkınlık ve inkârcılık ile kaplanmış olduğu, bu durumun da iman ve hidayet ışığının girmesini engellediği belirtilmektedir. (Karaman vd., 2006, 3/45).

Geride kalanlardan maksat işe yaramaz, kendilerinden yararlanma ümidi kesilmiş kesim demektir. Bunlar kadın, çocuk, hasta ve yaşlı kimselerdir. Kalpleri mühürlenmiş ve hayır ümidi kesilmiş bu kimseler cihatta ve Resulullah’a (sav) itaatte bulunmanın mutluluğu ve ondan geri kalmadaki bedbahtlığı anlayamazlar. (Beydâvî, 1995, 4/617; Sâbûnî, 1981, 1/554). Daha önceki ayetlerde üzerinde durulan kalbin anlama fiilinin insan davranışlarıyla ilişkili olduğu bilgisine kişinin mutluluk ve bedbahtlığının da kalp eylemiyle bağlantılı olduğu hakikati eklenmektedir.

9. Tevbe Sûresi 122. ayette fıkıh kavramı ‘fıkhe’-d-din’ ‘dinde anlayış sahibi’ şeklinde geçmektedir.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ “ Müminlerin topluca savaşa çıkması doğru olmaz. İçlerindeki her topluluktan bir grubun kalıp din konusunda sağlam ve derin bilgi sahibi olarak savaştan dönen kardeşlerini din konusunda aydınlatmaları daha uygundur. Böylece kendilerini kötülöklere karşı daha çok korumuş olurlar.” (et-Tevbe 9/122).

Kur'ân, İslâm toplumunun oluşum evresinde toplumu ayakta tutacak can damarlarından birine vurgu yapar ve topluca savaşa gidilmemesi gerektiğini belirtir. Her topluluktan bir grubun geride kalarak sefere çıkanları ve genel olarak toplumu aydınlatacak fakihlerin bulundurulmasını emreder. (Ünal, 2007, 471-473).

Zihinsel etkinlik hem Allah'ın istek ve iradesini daha iyi anlamının güvenilir bir yolu olarak hem de –ahlaki bilinç ve duyarlılıkla pekiştirildiği takdirde- Allah'a kulluk etmenin en sağlam ve güvenilir yolu olarak öngörülmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber'in (sav) pek çok hadisi

vardır. ‘İlim elde etmek kadın erkek bütün Müslümanlara farzdır.’ (İbn Mâce, 2009, “Mukaddime”, 17.) ‘Bilgili bir kişinin belirli ibadetleri yapan zahid kişiye üstünlüğü, dolunayın öteki yıldızlara üstünlüğü gibidir.’ (Ebû Dâvûd, ts. “İlim”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Ahmed b. Hanbel, 1995, 5, 196). Din hakkında derin ve sağlam bilgi elde etme yolunda çaba sarf etme, bilgilenme, inanan kardeşleriyle bunu paylaşma ve pratik uygulama dahil her türlü eylemi kapsamaktadır (Esed, 2001, 1/386).

Bu ayet, hayatın idamesi için savaşın ve ilmin gerekliliğini ortaya koymaktadır. İkisi bir koldan ilerlemektedir. Burada ilim tahsil etme zahmetine katlanıp yüce gaye fikrini canlı tutma ve bu uğurda gayret etme bilincini bileyleyebilmek için fakih sınıfına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu ayet ilim elde etme ve uyarmanın farz-ı kifaye olduğuna delildir. Burada fakihin ana amacı, dosdoğru olup ilmi canlı ve halk arasında yaygın kılmaktır. En büyük cihad, dinde derin anlayışı sağlamaktır. Risâletin can damarı toplumu bilinçlendirmedir. Ayette savaştan sonra geri dönecekleri uyararak ve kendileriyle beraber olmadıkları günler boyunca elde edemedikleri ilimleri tahsil için bir grubun geride kalması emredilmektedir (Beydâvî, 1995, 4/662-663).

İslâm’ın hedeflediği medeniyete ilimsiz, irfansız ulaşılmaz. Bu amaçla Müslümanların kendilerini aydınlatacak ve gerekli durumlarda uyaracak derin bilgi sahibi kimselerin üzerlerine düşeni yapmaları bir görevdir. Dinin doğru anlaşılması için dinin anlaşılmasına gereken önemin verilmesi gerekmektedir (Karaman vd., 2006, 3/74-75).

10. Kur’ân’da fıkıh kavramı aşkın anlamla bağlantısı ile birlikte sözlük anlamı ile de kullanılmaktadır. Biyolojik anlamda sıhhatli olmakla birlikte anlayış ufuk ve kabiliyetinin fizik ötesi âlemlerle ilişkiyi kesecek ölçüde yitirilmesi manasında ele alınmaktadır. Manevi anlamda kalbin fehmetme ve kavrama kabiliyetlerinin aslî işlevini yitimi de fıkıh kavramı ile ifade edilmektedir. Tevbe Sûresi 127. ayette bu hususa değinilmektedir.

“وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً تَنْظُرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرِيكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ” *“Ne zaman bir sûre indirilse, ‘Sizi biri görüyor mu?’ diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir.”* (et-Tevbe 9/127).

Münâfikların genel hal ve hareketlerine değinilerek kalplerindeki eğrilikten, kötü anlayışlarından ve düşüncesizliklerinden dolayı Allah’ın onların anlama kabiliyetini körelttiği ifade edilmektedir (Beydâvî, 1995, 4/665; Sâbûnî, 1981, 1/569). Benimsemedikleri halde sergiledikleri çirkin fiil ve hatalı tutumları, teslim oldukları heva ve heveslerinin yönlendirmesiyle gerçekleştirdikleri aktarılmaktadır. Kur’ân ayetlerinin gönüllerde makes bulan hoş seda ve tılsımı, sahibini farkında olmaksızın fitratının izinde yürümesini salık vermektedir. Buna karşın kalplerini katılaştıran çirkin tutum ve davranışları hakikatin izinde doğru ve düzgün bir yaşam tarzı sürdürmelerine engel olmaktadır.

11. Hûd Sûresi 91. ayette Kur'ân'da yaygın şekilde ön plana çıkarılan manevî anlama ve kavrama yoksunluğuna temas edilmektedir. Hz. Şu'ayb'ın (as) kavmini hak ve hakikate sırt çeviren inat ve ısrarlarını kırmak için yaptığı tebliğ çalışmalarının yoğunluğu karşısında kavminin ileri gelenlerinin kendisine karşı gösterdiği tutumun bir örneği aktarılmaktadır. Gerçeği kavramalarına engel olan dünyevî mal, makam ve güç etmenlerinin ön plana çıkarıldığı pasajda, Hz. Şu'ayb'ın (as) ifade ettiği mana ve hikmetlerin kendileri için bir anlam ifade etmediğine işaret edilmektedir.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرِيكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ
 “'Ey Şuayb', dediler, 'senin dediklerini çok iyi anlayamıyoruz. Ayrıca aramızda ne kadar zayıf olduğunun da farkındayız; eğer bağlı bulunduğun aile boyun olmasaydı seni taşlardık. Senin üzerimizde bir gücün, bir yetkin yok ki!’” (el-Hûd 11/91).

Buradaki مَا نَفَقَهُ ifadesi anlayış ve kavrayış eksikliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Esed, 2001, 1/444).

12. تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غُفُورًا
 “Yedi gök ile yer ve onların içlerinde yer alan her şey O'nun sınırsız kudret ve yüceliğini tespih etmektedir. Onu yüceliğini, aşkınlığını var olan her varlık kendi lisanı ile anmakta ve O'na övgüde bulunmaktadır. Ancak siz onların Allah'ı anmalarını anlayamıyor/kavrayamıyorsunuz. Ona rağmen O size karşı halim ve bağışlayıcı olandır.” (el-İsrâ 17/44).

Kâinattaki her varlık sınırsız ilim, kudret ve irade sahibi Allah Teâlâ'nın azamet ve yüceliğine tanıklık ederken, yalnızca insan, Allah'ın kendisine şah damarından daha yakın, küreden zerreye her varlıkta kendisini hissettiren emsalsiz ve aklın sınırlarını aşan mükemmel denge ve tasarımına karşın, O'nun kudretinin bu karşı konulamaz, görmezden gelinemez tecellilerine, belirtilerine karşı çoğu zaman kör ve sağır kalmaktadır. (Esed, 2001, 2/568). Bu can alıcı hakikate dikkat çeken ayet, akıllı, samimi ve istikrarlı gayret sahipleri haricinde eşyanın hakikatini bütün detaylarıyla kavramının imkân dahilinde olmadığına vurgu yapmaktadır (Karaman vd., 2006, 3/486). Biyolojik anlamda duyuları sağlıklı olmasına karşın kulak, göz, akıl ve kalbin gerçeği algılayamamasının çeşitli sebep ve hikmetleri söz konusudur. İnsanın tutum, tavır ve fiilleri, sahibinin akıbetini tayin etmede belirleyici role sahiptir. Kalpleri evirip çeviren Allah, hakikate sırt çeviren, heva ve hevesini ilah edinen inatçı inkârcıları hidayete erdirecek sebepleri yaratmamaktadır (Beydâvî, 1995, 6/ 60-61). İsrâ Sûresi 44. ayette geçen لَا تَفْقَهُونَ ifadesi, inkâr ve gafflet yolunda ısrarla yürüyenlerin anlama, kavrama ve idrak etme duyularının manen köreldiği dile getirilmektedir.

13. وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذُكِرْتُمْ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا
 “Onların kalplerine anlamalarına engel olan bir örtü, kulaklarına da bir ağırlık (tıkaç) koyarız. Senin Rabbin Kur'ân'da tek olarak anıldığında nefretle sırtını dönüp ayrılırlar.” (el-İsrâ 18/46).

“Fekaha” فقهه – يفقهه – فقها fiilinin Kur'ân'daki kullanımlarının geneline yansıyan yaygın anlamı, bu ayet özelinde özlü şekilde aktarılmıştır. Çoğunlukla kalplerindeki hastalık ve fitratlarındaki

bozukluk sebebiyle olumlu ahlakî nitelikleri yitiren iki yüzlü tipleri ifade etmek üzere kullanılan “anlama kabiliyetini yitirme” illeti بَقْفَه – بَقْفَه fiiliyle ifade edilmiştir. Kâinatın aşkın varlığının nağmeleri mesabesindeki ilâhî Kelâmın dillendirilmesi esnasında kulaklarını tıkayarak, üstlerini örterek ve rahmet sağanağından nefretle koşarak kaçan bireylerin, kendi özleriyle kasıtlı ve ısrarlı bir savaşa giriştiklerini göstermektedir. Ruhsal sağlığın yitimini konu alan nefret duygusunun savunma mekânizması biçiminde ele alınması, insanın müteşekkil olduğu ruh ve beden yapısına ait uyumlu ilişkinin bozulduğunu ortaya koymaktadır.

İsra Sûresi 46’ncı ayette A’raf 179’da olduğu gibi dünyevî çıkar ve güç ilişkilerini ebedi istirahat mekânının sınırsız nimet ve huzuruna tercih eden düşkün karakter sahiplerinin anlama, kavrama ve algılama yetilerinin yitimine sebep olan çirkin fiillere yer verilmiştir. Anlık zevk ve iştahının algılama duyularının manevî tahribine sebep olacağı, bu kusurun hakikati anlamaya mani olduğu ifade edilmektedir. Bu ayette mastar sığasında gelen أَنْ يَفْقَهُوهُ ifadesi anlama ve idrak etme manasında kullanılmıştır.

14. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسَىٰ مَا قَدَّمَتْ يَدَاؤُهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا “ Kendisine rabbinin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zalim kim vardır? Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidayete çağırırsan da artık ebediyen hidayete eremeyecekler.” (el-Kehf 18/57).

Bu ayetten önce geçen Araf Suresi 179. ayet ile İsra Suresi 44. ayetlerinin mefhumları benzer yapıya sahiptir. Çalışma konumuzu oluşturan fıkıh kavramının açıklaması için bu ayetlerle ilgili yapılan izahlara bakılabilir.

15. Kur’ân’ın çeşitli bölümlerinde fıkıh kavramı sözcük anlamıyla kullanılmıştır. Kur’ân’ın inişinden önce Araplar arasında muhataba aktarılmak istenen “bilgi, anlayış ve kavrayış sahipliği veya eksikliği” fıkıh kavramı olarak ifade edilmektedir. Kur’ân’da konuyla ilgili örnekte iki muhatabın karşılıklı konuşmalarında, muhtemelen dil farklılığı sebebiyle birbirlerini anlamamaları بَقْفَه - بَقْفَه “fekaha - yefkahu” fiilinin sözcük anlamıyla ifade edilmektedir.

“Ve derken iki set arasında bir yere vardığında onların yamacında (yaşayan ve onun konuştuğu dilden) çok az şey anlayabilen bir kavme rastladı.” (el-Kehf 18/93).

Kehf Sûresinde Hz. Zülkarneyn’in (as) kıssanın anlatıldığı pasajlarda yeryüzünün muhtelif coğrafyalarına gerçekleştirdiği seferlerinin birinde anlayış kapasitesi sınırlı ve dilleri yabancı kavimle diyalog süreci tasvir edilirken kavmin anlamakta güçlük çeken yapısı fıkıh kavramı ile ifade edilmiştir. İstilahi anlamından ziyade sözcük anlamının kastedildiği ayette, fıkıh kavramıyla “sözden anlamama, kavrayış eksikliği ve bilgi eksikliği” manası ön plana çıkarılmıştır. (Beydâvî, 1995, 6/231-232.)

16. Hz. Musa’nın (as) dilinde küçük yaşlarda dilini yakmaktan kaynaklanan pelteklik vardı. Bu durum meramını tam olarak anlatmasına mani oluyordu. Bundan önceki ayette geçen وَاخْلَلْ

عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ‘dilimden düğümü çöz’ (Tâhâ 20/27). ifadesinden maksadın bu olduğu anlaşılmaktadır. En güzel tebliğin sağlanabilmesi için dil ile meramın en iyi şekilde beyan edilmesi gerekmektedir. (Beydâvî, 1995, 6/342-343; Sâbûnî, 1981, 2/233). Bu amaçla Hz. Musa (as) davet ve tebliği öncesinde Allah’a iltica ettiğinde يَقْفُوهَا قَوْلِي “Ki sözümü iyi anlasınlar.” (Tâhâ 20/28)

Bu ayette Hz. Zülkarneyn’in (as) sözden anlamayan bir kavme uğraması ile ilgili Kehf 93’teki ayete benzer manada sözcük anlamıyla ifade edilen fıkıh kelimesi, kök anlamıyla ele alınmıştır. Dildeki takılmanın sözcüğü aslî yapısına uygun ifade etmeyi güçleştirmesi sebebiyle belirli bir maksada dayalı görüşmenin maksadına erişmesine fizikî engel teşkil eder. Zihnî ve manevî yetersizlik kadar fiziksel kusur da mesajın hedefe ulaşmasına engel olmaktadır. Mü’minlerin dava ve irşad faaliyetlerinde bütün bu unsurlara dikkat etmesi icap etmektedir.

17. Fıkıh kavramı, Kur’ân’ın genel anlam yapısı çerçevesinde i’tikâdî ve ahlakî açıdan düşülen zaaf ve iç âlemde gerçekleşen tahribat neticesinde vuku bulan yetersizlik durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Vuku bulan hadiselerin zahiri yönlerinin aksine iç dinamiklerinde meydana gelen bozukluk sonucu, sorunların arka planındaki gelişmeleri okuyamama, görünenin ardında basiret ve ferasetle keşfedilebilen hakikatlerin fark edilememesi fıkıh kavramı ile ifade edilmektedir. Aşağıdaki ayette buna ilişkin bir örneğe yer verilmektedir.

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِنَأْخُذُهَا ذُرُوءًا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَقْفُوهَا إِلَّا قَلِيلًا “Geride kalanlar sizler ganimet imkânı bol bir savaşa çıktığınız zaman size diyecekler ki, ‘bize izin verin de sizinle beraber gelelim.’ Allah’ın bu konuda sözünü değiştirmek istiyorlar. De ki: ‘Bizimle kesinlikle gelmeyeceksiniz. Allah bunu daha önce ifade etti.’ Diyecekler ki, ‘siz bizim (ganimetten alacağımız payı) kıskanıyorsunuz.’ Hâlbuki onlar hakikati çok az kavriyorlar.” (el-Fetih 48/15).

Ayette Hudeybiye antlaşmasından sonra Hayber Yahudileri üzerine yapılacak sefer amacıyla Tebük Gazvesine katılmayan münâfikların kendileriyle beraber gelmelerine engel olunmasından bahsedilmektedir. Münâfiklar kolay ganimet elde etme ihtirasıyla sefere katılmayı arzulamaktır ancak daha önce Tebük gazvesi sırasında gösterdikleri olumsuz hal ve hareketleri yüzünden Müslümanlarla sefere katılmaları Allah tarafından yasaklanmıştır. Bunu algılamak istemeyen münâfikların mal hırsı ve çirkin fiilleri yüzünden hakikati anlama kabiliyetlerini yitirdikleri vurgulanmaktadır (Karaman vd., 2006 5/72; Beydâvî, 1995, 8/524-525).

Bu ayette geçen لَا يَقْفُوهَا ifadesiyle münâfikların işin özünü anlamadıkları dile getirilmektedir. Buna etki eden unsur manevi iç dinamiklerdir. Genel olarak inkârcılar özel olarak münâfiklar aleyhine ifade edilen bu durum onlar ile ilgili temel olumsuz hal ve tutumlarından kaynaklanmaktadır.

18. Kâinatta zerreden küreye değin yaratılan her şey, ilâhî bir sanat harikası ve ilâhî kudret vitrini şeklinde var edilmiştir. Nefsini kötü arzuların esiri olmaktan kurtaranlar için bu vitrin,

Allah’a daha çok yakınlaşmak için ihsan edilen lütuflardır. Bu ikramları idrak eden ise gerçekte göz değil, hissiyatın merkezi şeklinde inşa edilen kalptir.

Konuyla ilgili ayette aslında gerçekte görenin göz değil, kalp olduğu vurgulanmaktadır: “(Doğrusu) size Rabbiniz tarafından basîretler (kalp gözleri) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de körlük ederse zararı kendinedir...” (el-En’âm 6/104).

Bu hakikati bildiren diğer bir ayette gerçek anlamda görenin, hissedenin ve etrafındaki hadiseleri ibret nazarıyla seyreden kalp olduğu açıklanmaktadır: “...Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.” (el-Hac 22/46).

Kalbin ifa ettiği anlama ve idrak etme fonksiyonunun atıl kalmasına yol açan inkâr ve isyan tutumunun eşya ve olguların ters algılanmasına yol açtığına ilişkin en açık delil münâfıkların gerçekte korkulması gereken Allah yerine O’nun varlığının gölgesi konumundaki kullardan çekinmeleridir. Kalp gözünün körelmesi, yanlış hissetmesi ve gerçeği kavrayamaması sonucu bakış açıları muvazenesini kaybetmektedir.

“Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah’a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!” (el-Haşr 59/13).

Hakikati ters yüz eden ahlaki duruşları sebebiyle değer algıları gerçeğin zıt kutbuyla eşleşen münâfıklar, eşyayı olduğundan farklı algırlar. İnanç konusundaki zafiyetleri nedeniyle somut cezayı uhrevî olana tercih ederler. Ayette kalben hastalıklı hale gelen iki yüzlü inanç grubunun temel karakteristik özelliği izah edilmektedir. Bakış açıları ve öngörü kabiliyetleri görünür ve somut olgularla sınırlıdır. Caydırıcı yaptırım dolayısıyla hal ve hareketlerini korktuğu otoritenin belirlediği ölçütlere göre şekillendiren münâfıklar, güç ve kudretine akıl erdiremedikleri korkunun asıl sahibi Allah yerine, hakikatte hiçbir kıymete haiz olmayan insanlardan çekinmeleri, bu hususta hastalıklı bir anlayış kapasitesine sahip olduklarını göstermektedir. Bu kalbi hastalık insanların gerçeği olduğu gibi kavramasına engel olmaktadır. (Karaman vd., 2006, 5/297.; Esed, 2001, 3/1133).

19. Kur’ân’da daha çok kalbî hastalık dolayısıyla anlama kabiliyeti körelen ve yeryüzünün ifsadına dönük tutum ve davranışları ağırlıklı olarak ön plana çıkan münâfıklar için kullanılan لَا يَفْقَهُونَ “anlamıyorlar” ibaresi, birçok ayette tekrar edilmektedir. Kulun kalbinin mühürlenmesine, hastalanmasına ve katılaşmasına neden olan çirkin söz ve davranışlar çeşitli ayetlerde dile getirilmektedir. Bu hususta yapılan tekrar, konunun ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra bu gerçeğin idrak edilmesinde insanlığın umursamaz bir yapıda olduğuna işaret edilmektedir.

Kişi ile kalbi arasına giren Allah, kulların amelleri uyarınca dünyevî ve uhrevî akıbetlerini hazırlamaktadır (el-Enfâl 6/24.) En tehlikeli davranış şekli yalancı hayat tarzı haline getiren bu inanç grubuna mensup kesimlerin kalpleri nifakları, ihanetleri, inkârları ve işledikleri çirkin fiiller dolayısıyla aslî işlevini kaybetmiş, pas tutmuştur. (el-Bakara 2/10, 88, 225; el-Mâide

5/13; el-Mutaffifin 83/14). Kalbî hastalıklı bu kesimin en tipik davranış şekli, sürekli tereddüt ve vesvese hali içerisinde bocalamalarıdır (et-Tevbe 9/60, 110). Sözlerinde durmama ve yalan konuşma kişilikleri ile bütünleşmiştir. (et-Tevbe 9/77). Kalplerinde gizledikleri ile dilleriyle konuştukları birbirinden farklıdır. (el-Fetih 48/11). Boş bir büyüklenme içindedirler (en-Nahl 16/22). Nefsanî arzularına uyarak hep aşırı uçlarda gezinmektedirler (el-Kehf, 18/28). Heva ve heveslerini ilah edinmişlerdir. (el-Câsiye 45/23). Kalpleri derin bir gaflet ve cehalet içindedir (el-Mü'minûn 23/63). Gerçeği öğrenip kabul etmek istemedikleri için kalpleri mühürlenmiştir (er-Rûm 30/59). Gönülleri cahiliye taassup ve gururu ile doludur (el-Fetih 48/26). Bütün bunları bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıkları için sorumlu tutulmuşlardır (el-Ahzâb 33/5). Çünkü Allah, kalbi anlama ve kavrama mekanizmasının merkezi kılmıştır (el-Hac 22/46). Hakkında bilgi sahibi olmadıkları halde Allah'ın ayetleri hakkında tartıştıkları ve zorbalık yaptıkları için Allah, hakikati anlama duyularını manen köreltmıştır (el-Mü'min 40/35.; el-Hucurât 47/7).

Kalbi mühürlendiği için anlama kabiliyeti fonksiyonunu yitiren bahtsız kulların karşısında yer alan Rahman'ın has kullarının kalplerine iman sevgisi aşılanmış, onunla kalpleri süslenmiştir (el-Hucurât 47/7). Çünkü kalben huzur ve sükûnet ancak Allah'ı anmak ve O'nun ilmiyle meşgul olmakla sağlanır (es-Sâffât 37/84; ez-Zümer 39/22; er-Ra'd 13/28.) Allah, benliklerini İslâm'a teslim etmiş temiz fitrat sahiplerinin kalbini nuruyla aydınlatır. Bu iman sahiplerinin kalbine mutluluk, huzur ve itminan duygusunu indirir ve takvâ hali üzere sabit kılar (el-Fetih 48/26).

Aşağıdaki ayette hak ve hakikati inkârları sebebiyle dalâlet sahiplerinin kalplerinin, dolayısıyla yaşamlarının varoluş amaç ve anlamını yitirdiği beyan edilmektedir. Beşer yeryüzünde var olma iddiasını kalbinin manen sağlıklı olması halinde sürdürebilir. Kalbin bu işlevini yitirmesi, manen ölümle eşdeğer bir durumdur. Bu halde yaşamı anlamlı kılacak unsurların kaynağı ortadan kaybolmuş, hayat önem ve değerini sonsuza değin yitirmiştir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ “Böylece onlar iman ettiklerini sanırlar, halbuki daha sonra inkâr ederler. Bundan dolayı kalplerine mühür vurulmuştur. Artık (neyin doğru neyin yanlış) olduğunu anlayamazlar.” (el-Münâfikûn 63/3)

İnkarcıların kalpleri hakikati kabul etmemeleri dolayısıyla manen ölmüştür. İnsan kalbiyle hakkı ve gerçeği kavrayabilir. Bilinçli ve kasıtlı hakikati inkâr, insan varlığına anlam katan kalbin fonksiyonunu kaybetmesine yol açar. Ayette nefislerini ilah edinen kalbi hastalıklı kesimin gerçeği anlayamadığı belirtilmektedir. Biyolojik olarak varlığını sürdürse dahi eşyanın tabiatına aykırı fiilleri sebebiyle metafizik ötesi âleme ilişkisini koparmıştır. Gerçeğin bilgisi ile aralarında görünmez bir perde gerilmiştir. Bu yüzden ayetin sonunda لَا يَفْقَهُونَ “anlamıyorlar” ifadesi kullanılmıştır. Münâfikûn Sûresi 3. ayette yer alan fıkıh kavramı bahisleri geçen Araf 179, Kehf 57 ve İsrâ 44. ayetlerindeki fıkıh kelimesi ile aynı manada kullanılmıştır.

20. Bir önceki maddede izah edilen kalbi hastalıklı güruhu temsil eden münâfikların isimlerini alan Münâfikûn Sûresinde, kalp gözleri körelen bu sapkın kesimin uzak öngörü gerektiren hususlarda gerçeği idrak edemedikleri vurgulanmaktadır (el-Hac 23/46). Medine'de

Müslümanlarla bir arada yaşarken ganimetlerin muhacirlerle paylaşılmasına tahammül edemeyen bu grubun, kendi aralarında mal ve mülkün kaynağını dünyevî sebeplere bağlayan sorunlu bakış açısı anlama kabiliyeti eksikliğine bağlanmıştır. Halbuki bütün rızkın kaynağı Allah'tır. O'na yöneldikleri ve O'ndan istedikleri takdirde hesapsız nimete sahip olabileceklerdir. Münâfıkların kalplerinin manevi algılama yetilerinin kaybolması *يفقه – يفقه* fiili ile ifade edilmiştir.

هُم الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ
“Onlar öyle kimselerdir ki, çevrelerindekiyle ‘Resulullah’ın yanında olanlara yardım etmeyin ki dağılsınlar. Hâlbuki göklerin ve yerlerin hazineleri Allah’ındır. Ancak Münâfıklar bunu anlayamıyorlar.” (el-Hac 23/46)

Münâfıklarla ilgili anlatılan hadise Medine’de geçmektedir. Abdullah b. Übeyy b. Selül, Medine’de kendi iktidarını kurmak için Hz. Peygamberi güçsüz düşürmenin plan ve stratejilerini yapıyordu. Bunun için maddî açıdan yoksun Muhacirlerin barınmasını üstlenen ensara İbn Selül tarafından yapılan çağrı konu edilmektedir. Hakikati idrak etmekten yoksun olan bu grup, Allah’ı kendi yaptıklarından habersiz sanmaktadır. Allah onların plan ve stratejilerini boşa çıkarmıştır. (Sâbûnî, 1981, 3/386-387; Esed, 2001, 3/1152; Karaman vd., 2006, 5/357-362).

SONUÇ

Fıkıh kelimesi sözlük anlamı itibariyle bilme, anlama, kavrama ve idrak etme anlamlarına gelir. İstılâhî olarak İslâm'ın ibadet ve muamelata ilişkin hukuki mevzularını ele alan bir ilim dalı olarak bireysel ve toplumsal şer'î ve ameli hükümleri delilleriyle bilmeye ve bunu ele alan ilim dalına denir. Bireysel ve sosyal yaşamın Kur'ân ve Sünnet ilke ve prensipleri çerçevesinde düzenlenmesi şart ve usullerini ele alan Fıkıh, genel manada İslâm Hukuku olarak da anılır. Daha çok bilinen anlamıyla Şariat şeklinde de ele alınan fıkıh, bu anlamıyla dinin hukukî yapısını teşkil eder.

Müslümanların yaşamlarını idame ederken uymaları gereken ilke ve esasları çalışma alanı şeklinde belirleyen Fıkıh, kıyamete değin insanlığı ilgilendiren ortak ve genel problemlere çözüm aramak ve hükümlerin çıkarıldığı temel kaynaklara uygun düzenlemeler yapmak için oluşturulmuş bir ilim dalıdır. Değişen ve dönüşen hayat şartlarını İslâm'ın genel perspektifinden ele alan Fıkıh, bu alanda yetkin ilim adamlarının sorunlara çözüm üretebilmesi için genel ve temel ilke ve esaslara bağlı kalmak kaydıyla içtihat kapısını açık tutmuştur. Kur'ân ve Sünnet'e dayalı hayat şeklinin idame etmesinin en önemli dayanaklardan biri de fıkıh ilmidir. Hakikati idrak etmeyenlerin anlama ve kavrama kabiliyetinden yoksun hayvan ve hatta ondan daha aşağı katmandaki varlıklar derecesine indiğinden bahseden Kur'ân, akletmeye, düşünmeye, araştırmaya ve ilim elde etmeye büyük önem vermiştir. Ayetlerin genel mefhumlarında sürekli bu yönde telkin ve teşviklerde bulunur. Bunun yanında elde edilen hakikatlere dayalı bir yaşam sürdürmeyi de zorunluluk addeder.

Kur'ân, insanın anlama ve bilme kabiliyetlerinin organları olarak akıl ve kalpten bahseder. Genel olarak eşyanın hakikatini bilme akıl, tüm hakikatiyle kavrayıp anlama da kalp ile sağlanır. Buna göre kalp, anlama mekânizmasının merkezini teşkil eder. Bu anlamda '*kalpleri yok muydu ki anlasınlar*' vurgusunu yapar. Kur'ân genel olarak bilme ve anlama fiilleri için değişik kavramlar kullanır. Akletme, fikhetme, fehmetme, tedebbür, bilme, tezekkür vb. birçok kavramdan bahis açar. Her birisinin kendisine göre karşıladığı anlam alanı farklıdır. Bunlardan fıkıh, Kur'ân'da bilme, anlama, derin anlayış, kavrama, idrak etme ve sözden anlama manalarında kullanılır.

Kur'ân'da yirmi değişik ayette geçen fıkıh kavramı hep fiil formunda kullanılır. Yefkehu, tefkahu, nefkahu, tefakkahü, tefkahune, yefkahuhu ve liyetefekkahu şeklinde geçen fıkıh kavramı, Kur'ân'da bilme ve anlama için kullanılırken kalbi hastalıklardan dolayı anlama yetilerini kaybedenler için daha çok kullanılır. Özellikle zahirde inanmış görüldüğü halde kalben inkâra devam eden münâfıklar için bu vurgu yapılır. Zahiren algılama duyuları sağlıklı olmasına karşın manevî işleyişleri itibariyle işlev görmedikleri, Allah'ın, işledikleri olumsuz ahlaki davranışlar sebebiyle kalplerini mühürlediği, kulaklarına manevî ağırlıklar koyduğu ve gözlerini körleştirdiği ifade edilir.

Kur'ân'da fıkıh kavramı dinde derin bilgi sahibi olma, Allah'ı kendi dilleriyle her an tespih eden varlıkların dillerini anlama, metafizik âleme ilişkin işaretleri kavrama, mutlu ve müreffeh

olmalarını sağlayacak itmi'nane ulaşma aracı olarak ilmi elde etme ve olayların arasındaki döngüyü kavrama manalarını ifade etmek için kullanılır. Hayatı sürdürülebilmek için yemek yemek, su içmek ve hava teneffüs etmek ne kadar önemliyse ilmi etmek ve bilmek de o kadar önemlidir. Allah Hz. Adem'i (as) eşyanın hakikatının bilgisine sahip olduğu için tüm âlemlerden üstün yaratmış ve kendisine saygı duyulmasını istemiştir. Bu manada ilim elde etme araçlarından biri olarak bilinenden bilinmeyene gitme, görünenden hareketle görünmeyene ulaşma ve akıl yürütme gibi yöntemler hep fıkıh kavramıyla ifade edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdubberr, Ebû Umeyr Yûsuf b. *Câmi'ul'l-bey'ân 'ulmi ve fadlihî*. ed. Ebi Eşbel Züheyri. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-İbn Cevzî, ts.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres Li elfazı'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-İlmiyye, 1416/1995.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Arslan, Gıyasettin. "Kur'ân Okumalarında Fıkıhçı Perspektif", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9:2 (2004).

Beydâvî, Ebi Said Nasıreddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Hâşiyetü's-Şihâb iayetü'l-kâdî ve kifayetü'r-râdî*. ed. Kâdî Şihabuddîn Ahmet b. Muhammed Ömer Hufaci el Hufâcî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Şahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.

Cürcani, Seyyid Şerif. *Kitabu't-Tarifât*. İstanbul, 1997.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Brahim. *Sünen-i Dârimî*. ed. Hüseyin Selim Esed. 1 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, ts.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.

Ece, Hüseyin K. *İslâm'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.

- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Firuzabadi, Mecduddin. *el-Kamusu'l-muhit*. Mısır: Matbaatu's-Sa'ade, ts.
- Hallâf, Abdulvahap. *İlmü Usûlü'l-fikh*. çev. Hüseyin Atay. Ankara, 1973.
- İsfahânî, Ebî'l-Kasım Huseyn b. Muhammed b. Mufaddal. *ez-Zeri'atü ila mekârimi's-şeriatı*. Beyrut, 1980/1400.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıp el. *el-Mufredât fî ğaribi'l-Kur'ân*. thk. Nizâr Mustafa el-Bâz. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Karaman, Fikret vd. *Fıkıh*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Nisan 2023. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/fikih>
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kutub, Seyyid. *fî Zülâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, ts.
- Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Keşeyrî en-Nîsâbûrî. *Şahîhu Muslim*. Cidde; Beyrut: Dâru'l-Minhâc; Dâru Tavkı'n-Necât, 1433.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981/1402.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünal, Ali. *Kur'ân'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Yazır, Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Mektebetü 'Ubeykan, ts.